

КОНЦЕПЦІЯ АЗИЙСЬКОГО СПОСОБУ ВИРОБНИЦТВА І ТРАДИЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ ПІВДЕННОЇ КОРЕЇ

Аналізується концепція «азійського способу виробництва». Визначено його роль у формуванні світоглядної та економічної традиції Південної та Північної Кореї. Проаналізовано «азійські цінності» як орієнтири впливу на економічне зростання та формування економічного життя Республіки Корея. Дається аналіз важливих чинників зростання економічного життя південнокорейського суспільства. Ключові слова: азійський спосіб виробництва, азійські цінності, економічна традиція, економічне життя, Республіка Корея, світоглядні настанови, світоглядні чинники.

Азійський спосіб виробництва – такий характер господарювання, за якого основні економічні рішення приймаються централізовано державними органами, які прагнуть повністю контролювати не тільки розподіл і споживання, а й саме виробництво як необхідного так і додаткового продукту. Слід зауважити, що саме така модель і відіграла найважливішу роль у формуванні та злеті південнокорейської економіки і продовжує це здійснювати сьогодні. Гегель говорив про неісторичність Сходу як про непорушність певних гуманітарних, релігійно-філософських і культурних підвалин цієї частини світу. Відомий марксистський термін «азійський спосіб виробництва» припускає «східний деспотизм»: суперцентралізована політична влада і спосіб виробництва, заснований на суспільному використанні знарядь праці.

Дослідження цієї проблематики знаходимо у працях таких науковців, як В.Андрущенко, С.Васильєв, А.Дробан, Джунге Су, Ю.Семенов, А.Ланьков., Л.Петров., Лі Кю Тхе, Пак Ін Бі, Сін Іль Чай, В.Хан та ін.

Метою статті є з'ясування концепції азійського способу виробництва, його актуальності та ефективності в реаліях південнокорейського суспільства, проаналізувати важливі чинники і традиції економічного життя Республіки Корея.

Термін «азійський спосіб виробництва» виник як елемент відповідної концепції в листуванні К.Маркса і Ф.Енгельса, а також окремих статтях К.Маркса, наприклад, «Британське володарювання в Індії». В якості визначальної риси цієї формації Маркс указував на відсутність приватної власності на землю. Згідно з пізнішими дослідженнями авторів, які дотримуються формаційного підходу до історії, крізь цю формацію пройшли багато суспільств на різних континентах. У зв'язку з цим окремі вчені запропонували альтернативні назви: Ю.Семенов у своїх роботах використовує термін політарний спосіб виробництва, А.Дробан – державно-общинний лад, Л.Васильєв – державний спосіб виробництва.

В азійському способі виробництва виокремлюються два основні класи: селянство і бюрократія. Селянство формально вільне, але неможливість продажу землі і повинності на користь держави нагадують феодальну залежність. Кількість рабів дуже мала, їх використовують не у великому товарному виробництві, а як слуг. Ремісників і купців також мало, до того ж торгівля менш розвинена порівняно з рабовласницьким ладом. Закріпленого законом або релігією жорсткого спадкового станового чи кастового поділу немає, хоча насправді соціальна мобільність низька. Соціальна ієрархія утворюється державними чиновниками і поповнюється через систему іспитів [див.: 10].

На думку окремих дослідників, «азійська формація» представляє великі труднощі для марксистського дослідження, оскільки формально засоби виробництва не належать правлячому класу. Панівним класом при цьому виявляються не люди, а держава як така в особі чиновників і функціонерів. У марксизмі залишилася неопрацьованою категорія азійського способу виробництва. Для азійського способу характерний той факт, що в ньому влада породжує власність, на відміну від європейського способу. Для азійського способу характерний залишковий принцип оплати праці і переважно моральні стимули і нематеріальні блага праці. Навіть якщо при азійському способі поставити всі досягнення європейського способу, то істинність відносин залишиться незмінною [див.: 9].

Але враховуючи сучасні перетворення, які впродовж уже багатьох років спостерігаються в Азійському регіоні, можна стверджувати про необхідність корегування концепції азійського способу виробництва. Враховуючи сучасні тенденції розвитку азійських держав, зокрема Південної Кореї, можна піддати критиці класичний варіант концепції азійського способу

виробництва, про що йде мова у цій статті. З подання європейських учених, Схід характеризувався як регіон, де панує традиція, сакральність, економічна відсталість. Регіон, де відсутні ознаки так званого «Універсального прогресу». Тут здавна існували поруч два образи: мудрий самітник і воїн-кочівник.

Незважаючи на ідеї західних учених, основною концепцією, що є рушійною силою азійського суспільства на його шляху економічного та суспільного зростання, постають аутентичні азійські цінності настанови та орієнтації. Філософська концепція Азійського регіону виводить ідею «Азійських цінностей», чого немає в західній світоглядній думці. Основні тези цієї концепції такі: 1) Азіати ставлять права співтовариства вище, ніж права людини; 2) Азіати більше вірять у необхідність міцної сім'ї; 3) Азіати дозволяють урядам диктувати суспільству моральні підвалини; 4) Азійські спільноти ставляться вороже до т.зв. «цінностей» всездозволеності; 5) Азіати досить строгі батьки; 6) Азіати більш пристосовані до капіталізму; 7) Азіати не очікують соціального забезпечення й добробуту від уряду; 8) Азіати високо цінують освіту; 9) Азіати вельми ощадливі.

Є цілий ряд південнокорейських політиків, які визнають, що азійська концепція прав людини і за змістом і за формою протилежна євро-американським уявленням. Чи існує подібна цій, сукупність ціннісних орієнтирів для людей, котрі живуть на Заході? Аж ніяк! Або ж її треба формувати штучно, запозичуючи щось у інших. Спроби адаптації західних демократичних цінностей у Південній Кореї чи Японії можна назвати невдалими. Причому ця спроба адаптувати західний демократичний досвід ніяк не була вдалою [див.: 3, с.75-80]. Також сьогодні спостерігається криза у панівній західній філософській світоглядній думці, яка спричинила кризу в економічній сфері.

Отже, твердження марксистської теорії азійського способу виробництва, що воно породжує відсталість або деспотизм не є правильними. Адже, дивлячись крізь призму не економічної, а філософської світоглядної парадигми, ми бачимо, що модель, яку на заході називають «азійський спосіб виробництва», аж ніяк не породжує деспотизм у світогляді корейців. Азійський економічний спосіб виробництва – виражає азійські цінності, до яких можна віднести традиційний світогляд, культуру та певні моральні орієнтири. Насправді, колективізм і повна покора владі є важливими механізмами у розбудові Республіки Корея, побудові відповідних виробничих відносин як частини східного суспільства. Філософська діалектика продуктивних сил і виробничих відносин як певного способу виробництва має характер взаємозумовленого зв'язку. З соціально-філософського погляду, південнокорейські традиції виробничих відносин як рушійної сили економічного зростання – це складна ієрархічно-супідрядна та структурно-функціональна система вертикальних відносин, яка встановлюється між елементами продуктивних сил у процесі виробництва [див.: 3, с.24].

Після поразки Японії у Другій світовій війні та подальшої окупації Корейського півострова союзними державами відбулася помітна активізація діяльності корейських істориків-марксистів. Більшість із них, як і колись, проживали в Сеулі, де традиційно були зосереджені всі центральні академічні структури і де знаходився єдиний в Кореї університет. Соціалістичні підходи і теорії марксистської ідеології залишалися відкритими та актуальними у вирішенні суспільних та економічних питань. Проте вже до початку 1946 року стало очевидно, що нова демократична політика Сполучених Штатів Америки та антикомуністична політика не дозволили марксистській історіографії прижитися в південній частині розділеної країни. Напружені відносини з націоналістичними вченими, які відстоювали відродження нації, культури, мови, традицій, також не сприяли плідній роботі істориків-марксистів. Південні Корейці не бачили в цьому користі та плідності, бо розцінювали марксистське вчення як ідеологічне забезпечення соціалістичної деспотії.

Проголошення у 1946 році північнокорейськими комуністами політики непримиренної боротьби проти всіх правих і проамериканськи налаштованих політичних сил, комуністичні виступи, які засуджували капіталізм, буржуазію, зробили подальше перебування лівої інтелігенції в південній Кореї неможливим. Тому всі марксистські соціалістичні ідеї та погляди були повністю викоренені та піддавалися жорсткій критиці. Південна Корея обирає новий маршрут – демократія, капіталізм, відродження нації, націоналізму та рух до успішного державотворення. Будь які ідеї марксистської теорії були заборонені. І в цьому справді був великий плюс, що показало нам сьогодні місце Південної Кореї в сучасному глобальному світі. Відстороненість від марксистсько-ленінської ідеології та світобачення аж ніяк не зашкодили Південній Кореї стати успішною країною. Саме відсторонення від соціалістичної та

комуністичної деспотії, ідеології, шовінізму та соціалістичних постулатів допомогли Республіці Корея стати успішною світовою державою, чого неможливо сказати про північну.

У 1953 році перші політичні чистки, щодо ідеології та майбутнього активно розпочалися і в Північній Кореї. 1958 рік перетворився в масові погроми, націлені в першу чергу проти "чужинства" (яке прийшло з Півдня, СРСР чи Китаю) корейської інтелігенції та ідей. За таких умов історіографія КНДР (Корейської народної демократичної республіки) в основному складалася з творів істориків-марксистів колишньої "Соціально-економічної школи", не могла не отримати смертельного удару. Саме з цього моменту, традиція марксистської матеріалістичної історіографії в Північній Кореї почала швидко згасати, так як і на півдні. У жовтні 1955 року до Академії Наук КНДР прийшла молодь – Кім Сок-Хен, Пак Сі-Хен, Чон Сік-там та ін. Незважаючи на той факт, що вони також були вихідцями з Півдня, всі вони належали до «позитивістської школи», націоналістичної історіографії і цілком відповідали вимогам, поставленим перед ними новою національною соціалістичною ідеологією Чучхе. Починаючи з 1959 року стрімкими темпами почалося переписування історії Кореї на користь правлячого клану Кім Ір Сена і його «партизанського» угруповання.

Особлива роль у поваленні традиційної марксистської історіографії належала спадкоємцеві «партизанської династії» – Кім Чен Іру. Після вступу на соціально-економічний факультет університету в Пхеньяні в 1960 р. Кім Чен Ір піддав різкій критиці свого викладача історії за «догматизм».

Останню крапку в процесі руйнування корейської марксистської історіографії поставив наставник Кім Чен Іра і творець філософії та ідеології Чучхе – професор Хван Чжан Єн. У написаній вже після його втечі в Південну Корею книзі «Я бачив правду історії» (1999), Хван зізнався, що як альтернативу «застарілої» марксистсько-ленінської історіографії він запропонував досліджувати національну історію з «чучхейської» позиції, тобто, як стверджується, з «позицій народних мас «і» національної самостійності». Такий погляд цілком був прийнятним ізоляціоністським (по відношенню до СРСР і КНР) планам Кім Ір Сена і на квітневому 1967 пленумі ЦК ТПК ідеї Чучхе були офіційно оголошені «єдиною та монолітною ідеологією», а нова «чучхейська» історіографія негайно сприйнята всіма істориками як офіційна. Всі книги, статті та доповіді з цього часу стали починатися цитатами з робіт Великого Вождя, Сонця Нації – Кім Ір Сена [10].

Отже ідея Маркса була повністю викоренена як на півдні так і півночі. А Південна Корея, дотримуючись своїх цінностей та своїх світоглядних настанов, будує свою економіку та державу. Хмарочоси Сеула, сучасні автомагістралі, наповнені товарами вітрини магазинів ... Ще 40 років тому Південна Корея була не просто бідною, а дуже бідною навіть за мірками «країн третього світу»: за рівнем ВВП на душу населення вона відставала від Нігерії. Зараз Південна Корея за розміром економіки на перший квартал 2013 року, займає 10-е місце у світі та 8-е місце серед країн АТЕС. Хоча площа держави в сто разів менша ніж у США, Південна Корея є світовим постачальником автомобілів, техніки, електроніки, технологій і є найбільшим у світі виробником танкерів і суден.

Слід зауважити, що етнічна і культурна однорідність, а також конфуціанська традиція, особливі цінності, працьовитість, освіта, життєвий успіх і відданість своїй нації – ці та багато інших чинників багато в чому визначили швидкі темпи розвитку економіки Республіки Корея. У конфуціанській філософії екзистенціальність людини сприймається як справа самоствердження і самовдосконалення. Корейське товариство, яке було побудоване за суспільною китайською моделлю, змушувало індивіда відчувати свою цінність як частинку величезного, складного і в цілому доброзичливо налаштованого суспільного організму, в якому прописані рольові взаємини, служили керівництвом до моральної поведінки. Права індивіда інтерпретувались як його «доля» з суспільних прав. «[Належне] виконання ролей в ієрархічній системі ... пріоритетне стосовно переважної більшості інших благ» [4, с.34].

Аналізуючи важливі традиції економічного життя південнокорейського суспільства, слід врахувати *раціоналізм*. Ключовим словом для корейців в усі часи було слово «*користь*». Це пояснюють тим, що в традиційних корейських ученнях був відсутній релігійний первень, в єднанні Людини і Природи не було містичного поклоніння природі, а був природний, розумний зв'язок, співвіднесеність один з одним. Людина сама може змінити себе, з користю застосувати свої можливості, знання, здібності щодо себе і Природи, суспільства. Мудреці, а за ними й інші, міркували не про те, що є істина і брехня, що є Світ, а про те, як їх використовувати у людських стосунках, як впливати на правителя та його політику.

Традиція впливає на виробничі відносини у Південній Кореї, а саме: 1) відношення до засобу виробництва, тобто форму власності; 2) зв'язки між людьми у процесі обміну, розподілу та споживання створюваних благ; 3) взаємини людей, що зумовлені їх виробничою спеціалізацією, тобто розподілом праці; 4) відношення співпраці та супідрядності – управлінські взаємини [3, с.23].

Наступною важливою традицією південнокорейського суспільства у діловій активності є *прагматизм*: корейці розв'язують практичні, конкретні проблеми реального життя. Особливо слід відзначити працьовитість і діловитість. Ці якості виховали і «рисову цивілізацію» і конфуціанську етику праці. Здатність наполегливо трудитися значною мірою допомагає сучасним корейцям здійснювати економічний стрибок у майбутнє [1, с.10-12]. Конфуціанство завжди високо цінувало напружену систематичну працю, самодисципліну й здатність до роботи у колективі. Східна людина вважає критерієм поведінки гармонію. Тому гармонія та врівноваженість – частина соціальної структури Сходу. Порушення її веде до порушення колективної структури праці та дисбалансу. Серцевину цього утворює своєрідне розуміння моральної природи людини, її взаємозв'язків у родині, суспільстві та державі [2, с.25].

Виходячи з цього, сучасна Республіка Корея має значні обсяги зовнішньої торгівлі. Водночас це країна, яка дуже цікава з погляду перспектив індустріалізації. Споживчий ринок Кореї розвивається дуже швидкими темпами. У Кореї практично немає нафти і газу. На кам'янистій землі важко вирощувати фрукти й овочі. Тому багато років тому вирішили використовувати єдиний ресурс – робочі руки. Ставку зробили на розвиток легкої промисловості. Потім почали розвивати машинобудування, електроніку, побутову техніку, спочатку активно копіювали технології, дизайн, потім з'явилися власні розробки.

Зараз по експорту в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні Корея займає 4-е місце. Один з головних напрямів розвитку економіки – технологічні інновації, експорт ІТ-продукції. Половина припадає на сусіда по регіону – Китай. Південна Корея, допомогла провідним компаніям вийти на світові ринки, захопити їх, створити бренди. Важливим культурно-економічним фактором Південної Кореї є її важливе стратегічне становище в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні: корейський півострів знаходиться між Китаєм, Японією і Тайванем. Країна вчасно усвідомила ці переваги і вписалась у розвиток інфраструктури. На бюджетні кошти будують аеропорти, автобани, залізниці і поромне сполучення. У невеликій за площею Кореї тільки в 2012 році звели 106 тис. км. доріг [7].

Всеохоплююча роль держави є наступним фактором у традиційному формуванні економіки успіху в Південній Кореї. Будучи побудованою на древніх конфуціанських цінностях, світогляді та давній патріархальній системі, держава забезпечувала централізований вплив на сферу соціально-економічних рішень, що проявлялося у стимулюванні розвитку найбільших об'єднань. Конфуцій трактував державу як велику родину. Влада імператора ще в династії Чосон уподібнювалася владі батька, а взаємини між підданими – сімейним стосункам, тобто молодші залежать від старших, а старші зобов'язані піклуватися про молодших [4]. Конфуцій говорив, що фундаментом управління державою має бути виховання людинолюбства. Але це поняття значно відрізняється від сучасного: піклування батьків про дітей, синівська шанобливість до старших у сім'ї та справедливі стосунки між тими, хто не пов'язаний родинними вузами – ось ключові складники людинолюбства за Конфуцієм. Відповідно до цієї теорії, держава виникає завдяки Божій волі, вона вічна, а правитель наділений Божою владою керувати державою і людьми. У свою чергу піддані зобов'язані підкорятися волі правителя, зобов'язані його шанувати і т.д. Конфуцій не сперечався зі своїми попередниками з цього приводу і, понад те, він сам підкреслював божественну обраність імператора, називав його сином Неба, підкреслював зв'язок і підпорядкування державної влади і волі Небес [6].

Ці древні філософські погляди Конфуція і були критично враховані Марксом в ідеї «Азійського способу виробництва». На думку Конфуція, державою повинні керувати благородні мужі на чолі з Імператором. Благородний чоловік – це зразок моральної досконалості, людини яка своєю поведінкою затверджує норми моралі [9]. У цьому й полягала відмінність поглядів Конфуція від західних філософів і мислителів. Це відкриває зовсім іншу модель суспільного буття.

Конфуцій вважав, що внутрішні якості не закладені в людині з народження, вона повинна сама розвивати їх у собі. Причому цей розвиток вважається метою життя людини, а ті хто не займається самовдосконаленням, прирівнювалися мало не до злочинців. Керуючись саме цим правилом, цим життєвим принципом, багато сучасних південнокорейських фірм досягають висот в економіці, політиці, мистецтві, спорті і т.д., забезпечуючи розвиток усьому

південнокорейському суспільству. На думку Конфуція, кожен правитель повинен надавати економічну милість, а якщо конкретніше, то дарування простому населенню певних матеріальних благ. Причому Конфуцій зміг дуже точно підкреслити розмір цього (якщо висловлюватися сучасною мовою) соціального забезпечення, або трансфертів. Він говорив, що матеріальна допомога держави не повинна йти проти суспільних інтересів, тобто переводячи на економічну мову: розмір соціального забезпечення не повинен бути настільки великим, щоб держава несла збитки, або не могло вкладати достатньо коштів у інші важливі для цього проекти.

Варто відзначити той факт, що вплив конфуціанства (як філософії, і як релігії) дуже значиме. Воно охоплює всі сфери життя держави – політику, економіку і соціальну сфери. Причому, на наш погляд, саме ця особлива традиція південнокорейського світогляду стала фундаментом для такого швидкого прогресу Південної Кореї на світовій арені.

Іншою відмінною традицією економічної структури південнокорейського господарства стало створення *потужного державного сектора*, основу якого склала колишня японська колоніальна власність. Державна власність охоплює електроенергетику, будівництво шосейних доріг, виробництво чорних металів, хімічних добрив, використання гідроресурсів, морський промисел та меліоративні роботи в сільському господарстві. Механізм господарювання Республіки Корея нерозривно пов'язаний з плануванням економічної діяльності на основі п'ятирічних планів економічного і соціального розвитку. Вироблення планових орієнтирів відбувається за участю Федерації корейської промисловості, що представляє інтереси найбільших компаній. Кредитна система перебуває під контролем держави. Державний банк забезпечує уряду контроль над діяльністю фінансово-промислових груп. Зв'язок урядового банку та великої групи створила внутрішній ринок фінансування, який функціонує більш цілеспрямовано, ніж фінансова система вільного ринку, хоча й сприяє збільшенню короткострокової заборгованості.

На стрімке зростання економіки Південної Кореї впливали і впливають різні світоглядні традиції, чинники об'єктивні та суб'єктивні, економічні та політичні, внутрішні й зовнішні. Це передусім: орієнтована на експорт, на взаємодію з зовнішнім світом стратегія розвитку; сприятливий міжнародний економічний клімат 60-х першої половини 70-х років, що полегшив доступ до зовнішніх джерел ресурсів; сильне й ефективне керівництво в особі авторитарних урядів, що відклали демократичні і політичні перетворення на користь економічного розвитку; малі витрати на утримання військово-промислового комплексу; залучення іноземних капіталовкладень – як фінансових так і технологічних: промислове устаткування і «*know how*»;

Ці та багато інших традицій багато в чому визначили швидкі темпи розвитку економіки Республіки Корея.

Висновки. *Отже*, виходячи зі східної філософської світоглядної думки, «азійський спосіб виробництва» зіграв найважливішу роль у формуванні південнокорейського соціуму, вплинувши на всі важливі політичні та економічні процеси, та сформувавши традицію південнокорейського виробництва. Західне розуміння і трактування «азійського способу виробництва» містило в собі негативне розуміння східного соціуму як «деспотія». Але враховуючи сучасний вихід Південної Кореї у світові лідери, розвиток демократії, капіталізму доводить, марксистське обґрунтування економічної системи Сходу з позицій «Азійського способу виробництва» не відповідає дійсності, ставлячи всю полеміку під сумнів. На спосіб виробництва в Азії істотно впливають древня конфуціанська філософська світоглядна модель, патріархальна суспільна структура, де держава виступає як вища ланка суспільного устрою. Те, що трактувалося Марксом, як фактори, які заважають досягнути прогресу, з погляду цінносної парадигми корейців, аж ніяк не завадило їм у просуванні до світових глобальних перетворень. «Азійські цінності», на яких побудоване все східне суспільство, сформували відповідний симбіоз, економічну традицію життя південнокорейського суспільства а саме: раціоналізм, прагматизм і всеохоплююча роль держави як гаранта всього благополуччя сучасного південнокорейського суспільства.

Література

1. Алексеев В. Традиционная культура Китая / В. Алексеев // Сб. ст. к 100-летию со дня рождения В. М. Алексеева. – М. : Мысль, 1983. – С. 75-80.
2. Бычкова Т. А. Культура традиционных обществ Китая и Японии / Т. А. Бычкова. – Томск: Издательство Томского университета, 2002. – 63 с.
3. Батаева И. Корейская семья: Размышления над вопросами воспитания / И. Батаева // Мугунхва. – 2009. – №8. – С. 24.

-
4. Ким Кен Дон. Система ценностей и общественное сознание корейцев / Кен Дон Ким. – Сеул : Б.и., 2005. – 373 с.
 5. Петров Л. А. Взлёт и падение марксистской историографии в Корее. [Электронный ресурс] / Л. А. Петров. – Режим доступа: http://world.lib.ru/p/petrov_l_a/vzlyot_i_padeniye.shtml
 6. Таран В.О. Социальная философия (укр. язык): учеб. пособ. /В.О.Таран. – К: Центр учебной литературы, 2009. – 272с.
 7. Национальный характер китайца [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kitaia.ru>
 8. Южная Корея: достижения и вызовы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.i-g-t.org/2012/08/28/>
 9. Чем азиаты отличаются от европейцев? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rus.kg/news/analytics/10067-chem-aziaty-evropeycev-kyrgyzy-kto-my.html>
 10. What South Korea Thinks About Globalization. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.globalization101.org>

Summary

*Semenyuk I. Asian Concept and Method and Tradition of Economic Life in South Korea. This article analyzes the concept of «Asian mode of production», and defines its role in shaping the ideological and economic traditions of South and North Korea. Analysis of "Asian values" as landmarks impact on economic growth and the formation of the economic life of the Republic of Korea. The analysis of the important factors increase the economic life of South Korean society. **Keywords:** Asiatic mode of production, the economic tradition of South Korea, worldview, economic life, Republic of Korea, attitudinal factors, Asian values.*

УДК 316.75

© **Іванна Стеф'юк,**
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА ЯК СУСПІЛЬНА НОРМА ТА СУСПІЛЬНА АНОМАЛІЯ (ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ)

*Проаналізовано погляди на війну як суспільний фактор провідних філософів, істориків, соціологів, теоретиків війни. Детальніше автор розглядає творчість покутянина Марка Черемшину, новелістика якого фіксує індивідуальні психологічні зсуви мирного населення і є чи не найкращим джерелом досліджень такої тематики. **Ключові слова:** війна, філософія війни, тема війни в літературі, Марко Черемшина.*

Війна в різні історичні часи незмінно визначалась як могутній деструктивний фактор, що завдає нищівного удару не лише світовій економіці, але і як загальносуспільній, так і індивідуальній психології. «Суспільство, що пережило хоча би одну світову війну, більше не може вважатися здоровим» – переконує нас В.Моріс у психологічній розвідці «Мілітарна мітла» [8, с.134]. Всі суспільно-психологічні зміни, які часто називають післявоєнним досвідом, є насправді суцільною травмою свідомості, і цей травматизм інколи буває невиліковний.

Війна як стан конфлікту розглядається філософами та соціологами як закономірний і природний стан, який повинен існувати як протиположність до спокоеві для нормального розвитку суспільства. Знаменита фраза німецького теоретика війни, історика та письменника Карла Клаузевіца «Війна є продовженням політики, тільки іншими способами» та його праця «Про природу війни» підтверджують думку про те, що війна – суспільне явище, яке апріорно закладене в розвиткові суспільства.

Разом з тим, важко розцінювати війну як позитивне явище для суспільного розвитку – як в людському організмі чергується стан хвороби і здоров'я, так у суспільстві чергуються воєнний та мирний часи. «Грамастика війни, як логіка політики – це логіка деструкції, оскільки це логіка політичного безсилля... Політично сильний противник вже не потребує війни, він знає й інші засоби досягнення своєї мети [11].